

شخصیت حقوقی و احکام
مؤسسات عام المنفعه
باعتبار آرای امام خمینی (س)

بامه مه

آیت الله سید حسن خمینی

محمد ساعدی

سرشناسه	: ساعدی، محمد، ۱۳۴۵ -
عنوان ونام پدیدآور	: شخصیت حقوقی و احکام مؤسسات عام‌المنفعه با تکیه بر آرای امام خمینی(س) / محمد ساعدی؛ با مقدمه سیدحسن خمینی.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: و، ۲۰۰ ص.
شابک	: (دوره) ISBN: 978-964-212-474-9
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۹۵ - ۲۰۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت موضوع	: نمایه.
شناسه افزوده	: خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹ - ۱۳۶۸ - دیدگاه درباره تسهیلات عمومی / خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹ - ۱۳۶۸ - دیدگاه درباره خدمات اجتماعی / تسهیلات عمومی - قوانین و مقررات - ایران / تسهیلات عمومی (فقه) / خدمات اجتماعی - جنبه‌های مذهبی - اسلام / خدمات اجتماعی - ایران.
رده‌بندی کنگره	: ۳ / ۲ / ۳۴۳۱ KMH
رده‌بندی دیویی	: ۳ / ۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۵۰ / ۴۶۶

کد / م ۲۹۹۰

مؤسسه چاپ و نشر عروج

شخصیت حقوقی و احکام مؤسسات عام‌المنفعه با تکیه بر آرای امام خمینی(س)

تالیف: محمد ساعدی

ناشر: مؤسسه چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س))

چاپ اول: ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

• فروشگاه شماره یک: خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و فخررازی، پاساژ ظروفی، تلفن: ۰۸۱-۶۶۴۹۳۰۸۱ - دورنگار: ۰۹۱۵-۶۶۴۰۰۹۱۵

• فروشگاه شماره دو: خیابان انقلاب، چهار راه حافظ، تلفن: ۰۱۲۹۷-۶۶۷

• مراکز پخش: امور نمایندگیها و نمایشگاهها، تلفن: ۰۴۸۷۳-۶۶۴۰۴۸۷۳

• امور سفارشات و بازرگانی، تلفن: ۰۸۹۱۶-۶۶۴۸۹۱۶

• فروشگاه مجازی مؤسسه عروج

www.oroujpub.com

pub@imam-khomeini.ir

http://imam-khomeini.ir

نشانی الکترونیکی:

فهرست مطالب

ا	.....	سخن ناشر
ج	.....	سخن اول
ه	.....	مقدمه مؤلف

بخش اول: مفاهیم و کلیات

۳	.....	فصل اول: مفاهیم
۳	.....	تعریف شخصیت حقوقی
۴	.....	تعریف شخص حقیقی
۶	.....	تعریف شخص حقوقی
۷	.....	تفاوت‌های اشخاص حقیقی و حقوقی
۸	.....	احکام شخصیت حقوقی
۹	.....	ماهیت شخص حقوقی
۹	.....	الف. انکار و نفی شخص حقوقی
۱۰	.....	ب. وجود فرضی
۱۱	.....	ج. وجود واقعی اعتباری
۱۲	.....	تعریف مؤسسه عام‌المنفعه

۱۵	فصل دوم: کلیات
۱۵	اقسام شخصیت حقوقی
۱۶	تعریف حقوق عمومی و خصوصی
۱۸	معیار تفکیک اشخاص حقوق عمومی و حقوق خصوصی
۱۹	اشخاص حقوقی تجارتي و غير تجارتي
۲۱	تفاوت هاى مؤسسات عام المنفعه با ديگر اشخاص حقوقی
۲۲	معرفی نهیه‌هایی از مؤسسات عام المنفعه
۲۳	مؤسسه نظی و نشر آثار امام خمینی (س)
۲۶	حسینیه ارشاد

بخش دوم: تحلیل ماهیت و اصول روابط مؤسسات عام المنفعه

۳۱	فصل اول: ماهیت و مقبولیت حقوقی مؤسسات عام المنفعه
۳۱	خصوصیات حقوقی مؤسسات عام المنفعه
۳۶	ریشه‌یابی مقبولیت مؤسسات عام المنفعه در فقه شیعه
۳۷	مالکیت جهت و عنوان در فقه شیعه
۴۶	مالکیت جهت و عنوان در آثار امام خمینی <small>علیه السلام</small>
۴۸	اعتبار مالک اعتباری در عرف
۴۹	ملکیت جهت و عنوان در منابع روایی
۵۰	لزوم مقبولیت جهت و عنوان نزد شارع و عقلا
۵۱	حق تصرف در مالکیت عناوین و جهات
۵۲	عرف و شرع تعیین کننده دامنه اعتبار جهت و عنوان
۵۲	انطباق مؤسسه عام المنفعه بر ملکیت جهت و عنوان
۵۴	اعتبار شخصیت حقوقی از دیدگاه فقها
۵۶	نظر امام خمینی در باره شخصیت حقوقی

۵۷	دیدگاه بعضی از فقهای عصر حاضر در باره شخصیت حقوقی
۵۹	فصل دوم: چگونگی رابطه مؤسسات عام‌المنفعه
۵۹	معیارهای مورد توجه در تحلیل این رابطه
۶۱	مؤسسات عام‌المنفعه و مسئله تابعیت یا مالکیت دولت
۶۴	نظارت دولت بر مؤسسات عام‌المنفعه
۶۷	ضرورت تجارت قضایی در صیانت از مؤسسات عام‌المنفعه
۶۹	تحلیل رابطه در سه عام‌المنفعه با هیئت مؤسس و مدیران
۷۳	فصل سوم: نقش ثبت مؤسسات عام‌المنفعه
۷۳	موجودیت مؤسسه قبل از ثبت
۷۸	هویت مؤسسه بعد از ثبت
۸۰	ماهیت فقهی قرار ثبت مؤسسات
۸۲	انطباق صلح بر قرار ثبت مؤسسات
۸۳	ماهیت و حکم ثبت و شروط ضمن آن
۸۴	احکام تکلیفی و وضعی ثبت مؤسسات
۸۷	آثار و تبعات نقض شروط ضمن ثبت
۸۸	آثار نقض شروط ضمن قرار ثبت
۸۹	الزامی نبودن اعمال حق فسخ

بخش سوم: مالکیت، حقوق و تکالیف مؤسسات عام‌المنفعه

۹۵	فصل اول: مالکیت و معاملات مؤسسات عام‌المنفعه
۹۵	تعریف مالکیت
۹۸	انواع مالکیت
۹۹	اعتبار مالکیت مؤسسات عام‌المنفعه

- ۱۰۳..... اهلیت متعاملین
- ۱۰۴..... کفایت مالکیت تصرف در اهلیت متعاملین
- ۱۰۶..... اهلیت مؤسسات عام المنفعه برای انجام معاملات
- ۱۰۹..... فصل دوم: وقف مؤسسات عام المنفعه
- ۱۰۹..... تعریف وقف و بعضی از احکام آن
- ۱۱۰..... مشروعیت و فنیلت وقف
- ۱۱۳..... وقف اموال مؤسسات عام المنفعه
- ۱۱۶..... شرطیت مالکیت واقف عدم آن
- ۱۲۰..... فاقد دلیل بودن شرط مالکیت بر زمین
- ۱۲۹..... اجماعی نبودن شرط مالکیت واقف بر عین موقوفه
- ۱۲۹..... الف: آرای فقها و صاحب نظران
- ۱۳۷..... بیان شرط مالکیت بعد از شرط اهلیت در کتاب دروس
- ۱۳۹..... عدم ذکر شرط مالکیت در تذکره و لمعه
- ۱۴۲..... توجیه کلام علامه و شهید در تحریر و دروس
- ۱۴۴..... ب: کفایت ملکیت تصرف در صحت وقف از نظر امام خمینی
- ۱۵۱..... مقاصد و جهات اموال مؤسسات عام المنفعه
- ۱۵۲..... حق مؤسسات عام المنفعه در تعیین متولی موقوفه
- ۱۵۶..... امکان وقف مال به نفع مؤسسات عام المنفعه
- ۱۵۹..... صحت وقف اموال و املاک مؤسسات برای خود آن‌ها
- ۱۶۰..... عدم صحت وقف کردن شخص حقوقی
- ۱۶۷..... فصل سوم: تکالیف مالی مؤسسات عام المنفعه
- ۱۶۸..... زکات و خمس
- ۱۷۰..... مالیات و عوارض قانونی

۱۷۱	خاتمه و جمع‌بندی مباحث
۱۷۱	تعریف شخصیت حقوقی
۱۷۱	تعریف شخص حقیقی و حقوقی
۱۷۴	اقسام شخص حقوقی
۱۷۵	تعریف مؤسسه عام‌المنفعه
۱۷۵	مؤسسين و مآبیت آن‌ها بر تصرف در مؤسسات عام‌المنفعه
۱۷۷	ثبیت مؤسسه قرری عقلایی
۱۷۷	مؤسسات عام‌المنفعه و صلاحیت آن‌ها بر انعقاد عقود
۱۷۹	دامنه صلاحیت اشخاص حقوقی در قانون تجارت
۱۷۹	صلاحیت مؤسسات جهت وقف کردن
۱۸۰	تلازم بین کفایت تصرف در وقف و صلاحیت مؤسسات
۱۸۱	وقف توسط مؤسسات از نظر امام خمینی
۱۸۱	وقف توسط مؤسسات از منظر حقوقی
۱۸۲	قابل وقف بودن اموال مؤسسات عام‌المنفعه نه خود آن‌ها
۱۸۲	امکان موقوفه‌ه قرار گرفتن مؤسسات
۱۸۴	تکالیف مالی مؤسسات عام‌المنفعه

نمایه‌ها

۱۸۹	آیات
۱۸۹	روایات
۱۸۹	اماکن
۱۹۰	اعلام
۱۹۲	کتب
۱۹۵	کتاب‌نامه

سخن ناشر

در هر جامعه‌ای که سرانجامی در آن بیشتر باشد، رفتار و فرهنگ و سنن سازنده و تعالی بخش نیز در آن افزون‌تر است. در این میان متأثر از آموزه‌های فرهنگ متعالی اسلامی، طی قرون و اعصار در جوامع اسلامی، انسان‌های صالح و خیرین بلند همتی بوده و هستند که برای بسط فضیلت‌ها مناسبات به هم‌نوعان و رفع گرفتاری از گرفتاران، اقدام به تأسیس مؤسسات عام‌المنفعه می‌نمایند.

مؤسسات عام‌المنفعه و خدمت‌رسان در جوامع اسلامی، علاوه بر بعد فرهنگی و اجتماعی، از بعد فقهی - حقوقی، نیز مهم و اثرگذار می‌باشند. در مباحث فقهی همان‌گونه که اشخاص به عنوان شخص و برخوردار از «شخصیت حقیقی» دارای احکام خاص و حقوق و تکالیف مشخصی می‌باشند؛ «شخصیت حقوقی» نیز متعلق احکام قرار می‌گیرد و حقوق و تکالیفی برای آن وجود خواهد داشت.

محقق ارجمند جناب حجت الاسلام والمسلمین محمد ساعدی در کتاب پیش‌رو با حسن سلیقه و تتبع فراوان و قابل تقدیر درباره ماهیت و احکام فقهی - حقوقی مؤسسات عام‌المنفعه به تحقیق و پژوهش پرداخته است و البته قبل از این که به احکام مربوط به این مؤسسات بپردازد که در دو قسمت حقوق و تکالیف بدان پرداخته؛ در موضوع شخصیت حقوقی این مؤسسات بررسی و تحقیق کرده و مباحث کتاب خود را

در موضوع مؤسسات عام المنفعه، بر پایه شخصیت حقوقی این مؤسسات استوار کرده است. ایشان در این پژوهش توجه و تکیه خاصی به آراء و نظرات امام خمینی (س) داشته است.

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س) با تشکر از این خدمت علمی ارزشمند، آن را به خوانندگان گرامی تقدیم می نماید.

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

دفتر قم

سخن اول

امروزه با پیدایش روابط جدید در حوزه‌های مختلف انسانی، فقه همه ادیان و مذاهب، و از جمله فقه شیعه، ناگزیر پرسش‌های تازه‌ای را پیش روی خود می‌بیند.

همین مواجهه موجب استوار شدن پرسش‌هایی است که مردمان در جامعه نخستین بهره‌گیران از فقه، هر یک، به طریقی راه پیمایند. با عطاء دین را به لقای ناکارآمدی سنت‌ها می‌بخشند و عقل عرفی را جایگزین آن می‌سازند. بنا بر یافته‌ها و داشته‌های گذشتگان تأکید کرده، پرسش‌های جدید را نفی می‌کنند؛ یا آن‌ها را پایه‌ای در راه اجتهاد می‌نهند.

گروه نخست خود را از هر معرفت و اندیشه دینی محروم می‌کنند که نتیجه آن گام نهادن در راهی است که خدا و معنویت را از حوزه بی‌نیاز ریزی انسان خارج می‌کند؛ گروه دوم آرام آرام به انزوا رفته و در بن بست ناتوانی از حل مسائل گرفتار می‌آیند.

بر همین اساس امامان شیعه علیهم‌السلام باب اجتهاد را منسوخ دانسته و راه سوم را گشوده‌اند، و صد البته که پیمودن این راه شجاعتی فقیهانه و جامعیتی عالمانه نیاز دارد و این همان نکته‌ای است که امام خمینی رحمه‌الله در سال‌های پایانی عمر شریفش به عنوان نکته‌ای مهم بر آن پای فشرده‌اند:

این‌جانب معتقد به فقه سنتی و اجتهاد جواهری هستم و تخلف از آن را جایز نمی‌دانم اجتهاد به همان سبک صحیح است ولی این بدان معنا نیست که فقه اسلام پویا نیست، زمان و مکان دو عنصر تعیین‌کننده در اجتهادند. مسئله‌ای که در قدیم دارای حکمی بوده است به ظاهر همان مسئله در روابط حاکم بر سیاست و اجتماع و اقتصاد یک نظام ممکن است حکم جدیدی

پیدا کند، بدان معنا که با شناخت دقیق روابط اقتصادی و اجتماعی و سیاسی همان موضوع اول که از نظر ظاهر با قدیم فرقی نکرده است، واقعاً موضوع جدیدی شده است که قهراً حکم جدیدی می طلبد. مجتهد باید به مسائل زمان خود احاطه داشته باشد. (صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۲۸۹)

کتاب حاضر نیز در بازشناسی یکی از همین مسائل جدید است؛ «شخصیت حقوقی». گزاف نیست، که بگوییم مسئله «اعتبار»، عمری به درازای عمر آدمی دارد؛ نگارنده این سطور خود در حای دیگر، به بازشناسی حقیقت اعتبار و ماهیت آن همت گمارده و آن را به تحلیل نهسته است، و در این وجیزه تنها به این مقدار بسنده می کند که بشر در درازنای عمر خود، هر روز نیرهای خود را افزون تر یافته است، و ساختن اعتباری جدید در حوزه مورد نظر، به جای برآوردن نیازهای وی در آن حوزه هموار می ساخته است. پس بی راهه نرفتن امر که بگویم، کمیت و میزان اعتبارات آدمی، مهم ترین شاخص، یا شاخصی مهم در شناخت میزان پیشرفت آدمی است.

«شخصیت حقوقی» نیز در زمره همین اعتبارات است، که در گذر زمان، و پیشرفت و ترقی و افزایش نیازهای آدمی توسعه بیش تر آن را موجب شده است.

به گونه ای که در سال ها پیش و در مسئله وقف دانشگاه آرا اسلامی، این مهم به بحثی دامنه دار مبدل گردید و در همان زمان موجبات طرح مباحثی از این دست را فراهم آورد که شاید همان بحث ها نیز دست مایه اولیه کتاب حاضر قرار گرفته است.

نویسنده محقق و دانشمند کتاب، برادرم جناب حجت الاسلام و المسلمین ساعدی نیز از همان روزگار در شناخت این مهم، و تبیین جهات مختلف آن گام برداشت و امروز این مجموعه را در همان راستا آماده کرده است. این جانب ضمن تشکر از ایشان، خوانندگان را به اهمیت موضوع توجه داده و برای ایشان همتی بلندتر و روزهایی بهتر آرزومندم. باشد که در آینده از وی بیش تر بخوانیم.

مقدمه مؤلف

پذیرش و حرمت نه‌اند به «شخصیت انسان»؛ و حریم «اشخاص حقوقی» را قلمرو کرامت وی شمردن، شرط لازم برای شکل‌پذیری زندگی اجتماعی بشر و تعمیق و تعالی آن است که رابطه مردمان با یکدیگر را از یک سو و رابطه فرد و جامعه با معبود یکتا را از سوی دیگر قاعده‌مند و رو به کمال نماید.

پر واضح است که در این میان از توسعه‌گستری شناخت مردم به مثابه پایه اصلی حیات اجتماعی نمی‌توان غفلت کرد. با این حال تاریخ جوامع انسانی گواه است که مواجهه متن جوامع با مسائل فنی که نگاه دقیق و درازمدت در آن نیازمند تخصص خاص است، همیشه با مهربانی توأم نبوده است؛ کم نیست موافقی که زنانه هر از چند گاه موضوعی از این دست را در گرداب هیجانانگیز و التهابات گرفتار آورده و چه بسا به مرز بی‌اعتباری کامل، هرچند موقتاً، سوق داده و یا دست کم با سردرگسی اذنان، اعتبارها و اعتمادها به یغما رفته است.

دور از واقع نیست این سخن که تلاطم‌ها، همواره بسترساز احتضار و گاه مسلخ «واقع بینی» است که نگرش و گویش عالمانه را چون صید مروارید در تاریکی نموده و مفاهیم حقیقت‌خواهانه با افکار عمومی را در آن شرایط بسی دشوار و گاه ناممکن می‌سازد. از قضا توفیق جویندگان مقاصد غیرعلمی در شکار صید و نیل به مقصود نیز از همین رهگذر رقم خورده و یا سهل می‌گردد. و این به مثابه دو روی یک سکه است.

هر چه فاصله بستر اجتماع از ماهیت موضوع بیش تر، فضای عمومی سنگین تر و دشواری و سهولت کار دو طرف معادله هم فزون تر؛ و در گذر زمان است که با تلاش های زلال در عرصه دفاع از حریم فکر و اندیشه و به لطف بی غرضی وجدان عمومی، موازنه مذکور غالباً معکوس می گردد. هر چه مدت مواجهه طولانی تر، یسر اهل برهان افزون تر و عسر ایشان کمتر.

در این بین امور اعتباری که قوام و بقا آن از یک طرف نسبتی عمیق با عرف شناسی خلاق دشوران داشته و از طرف دیگر نیازمند پیوندی استوار با باور و اعتماد مردم است، ماجرایی خاص دارد.

«شخصیت حقه حق» دینیه «حقوق و تکالیف» اشخاص حقوقی عام المنفعه علی الخصوص «حق وقف» آنها نامی توان از شواهد امثال حکایت پیش گفته ذکر نمود که در دورانی نه چندان بعید دینیه باور یافت؛ و به اقتضای زمان و فوریت های آن مورد توجه و اهتمام بسیاری قرار گرفت و فراخور شرایط نوشتارهایی از نگارنده نیز منتشر گردید.

حال و فارغ از همه آن حساسیت ها، کتاب پیش رو - به فضل حق تعالی که همه توفیق ها از اوست - کوشش تازه ای است با رویکرد مشخص در بازشناسی و بازگویی «شخصیت حقوقی» مؤسسات عام المنفعه و «حقوق و تکالیف» آن نه با همت مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام - دفتر قم، نشر می یابد.

ضمن سپاس و قدردانی از همه آنان که در مسیر تحقیق و نگارش، محبت و یاری مشفقانه مبذول داشتند؛ و با تشکر از مساعی ناشر محترم، امید دارد که کاستی ها قابل اغماض؛ و صرف وقت و تورق آن علاقه مندان به مباحث فقه و حقوق را قرین فایده باشد؛ بحول الله تعالی و قوته.